

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Bakirova Xilolaxon Botiraliyeva

“Ingliz tili amaliy tarjima” kafedrasi katta o‘qituvchisi, tarjimonlik fakul’teti,
O‘zbekiston Davlat jaxon tillari universiteti, Toshkent, O‘zbekiston

LEKSIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN TA'LIM MAZMUNI VA MUTAXASSISLIK LEKSIK MINIMUMINI ANIQLASH

Annotatsiya: Mazkur maqola nofilologik oliy o‘quv yurtlari bo‘lajak mutaxassislarida leksik kompetensiyani shakllantirish metodikasiga yo‘naltirilgan bo‘lib, leksik kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta'lim mazmuni va mutaxassislik leksik minimumini aniqlash masalalari taxlil qilingan. Chet til o‘qitish mazmuni va uning tarkibi olimlar tomonidan chuqur tadqiq etilgan bo‘lsa-da, biroq ularning qaysi birlari aynan leksik kompetensiyani shakllantirishda zarur va kerakli ekanligi hali tadqiq etilmagan. Biz o‘z tadqiqot ishimizda mavjud o‘qitish mazmunini tahlil qilib, yangi qo‘shimchalar kiritish orqali maxsus tarkibni belgilashni maqsad qilib oldik.

Shuningdek, mamlakatimiz va chet el tadqiqotchi olimlarining ta'lim mazmuni tarkibi bo‘yicha bergan takliflari o‘rganilib, umumlashtirildi va taxlil qilindi. Ulardan ba'zilarini maqolada taqdim etilgan. Texnika oliy o‘quv yurtlari chet til o‘qitish ta'limi maqsadidan kelib chiqqan holda, sohaviy leksik minimum tanlashning mahsus tamoyillarini tahlil qilib quyidagi tamoyillar bo‘yicha energetika mutaxassisligi uchun leksik minimum yig‘ishga muvaffaq bo‘ldi: o‘qitishning maqsad va vazifalariga muvofiqlik tamoyili, qo‘llanish darajasiga ko‘ra tamoyili, qo‘shimchalar orqali so‘z yasay olishlik tamoyili, bog‘lana olishlik xususiyatiga ko‘ra tamoyili, mavzu bo‘yicha tamoyili, semantik namunalilik tamoyili. Mazkur tamoyillarning mazmunini quyida maqolada alohida ko‘rib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: leksik kompetensiya, ta'lim mazmuni, mutaxassislik leksik minimumi, tanlash tamoyili, chet til, oʻqitish tizimi, oʻqitish texnikasi, kommunikativ kompetensiya.

Kirish

Ma'lumki, ta'lim mazmuni butun chet tillarni oʻqitish tizimining markaziy komponenti boʻlib, uning maqsadi va tamoyillarini, shuningdek oʻqituvchilar va talabalar faoliyatini, har bir davrga mos oʻqitish texnikasi va texnologiyalarini belgilab beradi.

Chet til - faoliyatga asoslangan oʻquv predmeti sifatida, kommunikativ kompetensiyaning beshta tarkibiy qismini shakllantirishga yoʻnaltirilgan boʻladi:

- lingvistik (tilning asosiy birliklari: tovushlar va harflardan toʻliq matngacha va ularni boshqarish qoidalarini oʻzlashtirishni oʻz ichiga oladi);
- nutq (chet tildagi nutq faoliyatining asosiy turlari: gapirish, tinglab tushunish, oʻqish va yozishni oʻzlashtirish);
- ijtimoiy-madaniy (umumiy fondagi, mintaqaviy va umum-madaniy bilim, koʻnikma va malakalarni oʻrganish);
- kompensatorlik (cheklangan miqdordagi til vositalari bilan ham faoliyatni amalga oshirish koʻnikmalarini egallash, ya'ni muloqot jarayonida grammatik qiyinchiliklar mavjud boʻlganda perifraza orqali, yoki leksik vositalarni yetishmasligi paytida leksik almashtirishlardan foydalanish qobiliyati va boshqalar);
- ta'limiy va bilish (umumiy ta'lim va maxsus ta'lim qobiliyatlariga ega boʻlish, masalan, tarjima qilish, kontekst asosida taxmin qilish va hk).

Bundan tashqari, shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuvda ta'lim mazmunining yana bir tarkibiy qismini hisobga olish muhimdir - bu oʻquv mazmunining tanlangan tarkibiy qismlarining oʻzaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan his-tuyg'ular va hissiyotlar. Ular qulay oʻquv va ta'lim muhitini yaratishga, oʻquvchilarining oʻqishga motivasiya berishga va milliy qadriyat yoʻnalishlarini rivojlantirishga hissa qoʻshadi. (4)

Asosiy qism

Ta'lim mazmuni masalasi boʻyicha koʻplab olimlar tadqiqot olib borganlar. Olimlar ta'lim mazmuni tarkibi boʻyicha xar xil takliflar berganlar. Ulardan ba'zilarini koʻrib chiqamiz.

R.K. Min'yar Beloruchev (1990 y.) ta'lim mazmunini 2-katta guruhga ajratgan. Ular xam oʻz tarkibiga koʻra bir nechtaga boʻlinadi:

1. Bilim:

- til material;
- chet tilda nutq faoliyati turlari va ulardan foydalanish xaqida tushuncha;
- leksik fon;
- milliy madaniyat (realiyalar);
- tematik material.

2. Ko'nikma va malakalar.

- nutq malakalari (talaffuz, intonasiya, grafik, orfografik, leksik, grammatik).
- nutq ko'nikmalari (tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish).

A.A. Miroyubovning (1982 y.) fikricha ta'lim mazmuni quyidagilardan tashkil topadi:

1. Malaka va ko'nikmalar (og'zaki nutq, o'qish, yozuv).
2. Til materiallari (leksik, grammatik va fonetik).
3. Matnlar (ovoz va yozilgan nutq namunalari tarzida).
4. Mavzular (og'zaki nutq va o'qish olib boriladgan).
5. O'rganilayotgan tilga oid ammo ona tilda uchramaydigan til tushunchalari.

B.A. Lapidusning (1986 y.) fikricha ta'lim mazmuni tarkibiy qismlari deganda faqat til materiallari bilan ish ko'ruvchi malaka va ko'nikmalarni tushunish lozim. Ular esa o'z navbatida ta'lim maqsadi bilan bog'liq:

1. Nutq ko'nikmalari;
2. Til materialining tanlangan minimumlari bilan ish ko'ruvchi malakalar, kommunikativ axamiyat kasb etuvchi va nutq qoidalariga ega bo'lgan, o'rganilayotgan til xaqidagi sistemali bilimlar, tilning paralingvistik, mamlakatshunoslik, verbal xususiyatlari.

Demak B.A. Lapidus yuqorida keltirgan ikki olimdan farqli o'laroq ta'lim mazmuniga o'rganuvchilarning ona tiliga oid bo'lmagan xususiyatlar: matnlar, mavzularni kiritmagan.

T.V. Kuchmaning (1991 y.) fikricha esa og'zaki nutqqa o'rgatuvchi ta'lim mazmuni deyilganda o'quvchilar taxsil olayotgan o'quv yurti maqsadiga mos keluvchi kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga yordam beradigan bilimlarni tushunish lozim. Uning tasnifiga ko'ra og'zaki nutqni o'rgatishga yo'naltirilgan ta'lim mazmuni tarkibi 3 qismga bo'linadi:

1. Til materiali:
  - kommunikativ maqsadda namoyon bo'luvchi til vositalari;
  - mamlakatshunoslikka oid materiallar (til realiyalari ko'rinishida).
2. Kommunikativ xodisalarning nutqda aks etishi uchun zarur bo'lgan ma'lum tipdagi/janrlardagi matnlar.
3. Turli xildagi muloqot jarayonlarida kommunikativ xodisalarning realizatsiyasi malakalari va ko'nikmalari.

Yana bir guruh olimlar N.D. Gal'skova va E.D. Solovgova (1993 y.) ta'lim mazmuni tarkibiy qismlarini quyidagicha tasniflaydilar.

1. Kommunikativ faoliyat doirasidagi mavzular, situatsiyalar, programma va ularning kengaytmasi, kommunikativ va ijtimoiy roli, nutq materiallari (matnlar, nutq namunalari va xokazo.)
2. Til materiallari (tashkil qilish va ular bilan ishlash)
3. Chet tilni bilish va muloqot vositasi sifatida amaliy o'zlashtirishni ta'minlovchi maxsus nutq malakalarining majmui;

4. O'rganilayotgan mamlakat realiyalari va milliy-madaniy xususiyatlari haqidagi bilimlar tizimi, nutqning etik shakllari va ulardan turli doiradagi muloqot jarayonlarida foydalanish.
5. Umumiy o'quv malakalari, chet tilni o'zlashtirish bo'yicha o'quvchilarning faoliyati madaniyatini ta'minlovchi, aqliy mexnatning rasional usullari.

O.I. Kucherenko o'z tadqiqot ishida o'qitish mazmuni quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topmog'i lozimligini ta'kidlaydi:

1. O'rganilayotgan til haqidagi bilimlar;
2. Mamlakatshunoslikka oid bilimlar;
3. Til materiali;
4. Matn turlari;
5. Muloqot va situasialar doirasi;
6. Chet tilda muloqot qilish malaka va ko'nikmalari;
7. Umumiy o'quv malakalari.
8. Diskurs turlari (2000 y.)

Metodik adabiyotlarda keltirilishicha chet tillarni o'qitish mazmunini tanlash uchun uning quyidagi boshlang'ich talablarini bajarish lozim bo'ladi:

- amalga oshirilishi mumkin bo'lishi, zamonaviy o'quvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlariga javob berish, ularni ona yurti va chet mamlakatlarning madaniy merosi bilan tanishtirish, autentik bo'lish, o'quvchilarida dunyoning yaxlit rasmini shakllantirish, ularni jamiyatga tayyorlashda ko'maklashish;
- o'quvchilarining shaxsiy tajribasiga, ularning his-tuyg'ulari va hissiyotlariga e'tibor qaratish, taqqoslashga o'rgatish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ko'maklashish; o'z nuqtai nazarini ifoda etishga o'rgatish, umumiy aytganda shaxsni har tomonlama rivojlantirish, o'z mamlakatining vatanparvari va dunyo fuqarosi sifatida tarbiyalashga ko'maklashish, boshqa mentalitet va madaniyatga nisbatan bag'rikenglikning namoyon bo'lishiga yordam berish;
- o'quvchilarga ularning ehtiyojlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan va individual yondashuvni amalga oshirish uchun real sharoit yaratish;
- o'quvchilarning bilim olishdagi sub'ektiv xolatini (pozisiyu) rag'batlantirish, muloqot jarayonini kuzatish, mustaqil fikrlash va xulosalar berish, suxbatlarda qatnashishga o'rgatish, shuningdek ularni mustaqil ravishda ma'lumot qidirishga yo'naltirish (shu jumladan Internet-resurslardan foydalanish);
- uzluksiz ravishda o'z-o'zini tarbiyalash va rivojlantirish (o'zini kuzatish, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi baholash), mulohaza yuritish qobiliyatini rivojlanishiga ko'maklashish, shuningdek, o'quvchilarning o'z taqdirini o'zi belgilashi va o'zini o'zi anglashiga ko'maklashish. (4)

Olimlarning biz yuqorida keltirgan o'qitish mazmuni va uning tarkibiy qismlarini taxlil qilgan va umumlashtirgan xolda, texnika oliy o'quv yurti chet til o'qitish ta'limi maqsadidan kelib chiqib, ba'zi qismlarni olib o'rninga yangilarini qo'shish orqali quyidagi xulosaga

keldik. Tadqiqot ishimiz maqsadi bo'lgan leksik kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim mazmuni quyidagi qismlarni tashkil qiladi:

1- rasm.

Bularning har biri haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Mutaxassislikka oid bilimlar.

Bu tur bilimlar har qanday mutaxassisning nafaqat ish balki, xayot faoliyatida ham juda muhimdir. Mutaxassislik bilimlari talabanning bilim darajasini belgilab beruvchi eng birinchi omildir. Mazkur tur bilim va malakalar talabada o'qish vaqtida shakllantirilib, ish faoliyati davomida to'ldirib boriladi.

Til material.

Ma'lumki, har bir o'quv yurti chet til o'qitish tizimi bosh bo'g'ini til materialini tashkil etadi. Dastlab o'quv yurti maqsadiga ko'ra chet tilda leksik, grammatik, fonetik material tanlanib, so'ngra shular asosida bilim beriladi. Tanlangan minimum chet tilni o'zlashtirishda va albatta tadqiqot ishimish maqsadi bo'lgan talabalarda leksik kompetensiyani shakllantirishda alohida o'rin tutadi. Bu haqda quyida batafsil to'htalib o'tamiz.

Kasbiy muloqot jarayonlari.

Mutaxassislarning kommunikativ maqsadi kasbiy muloqot bilan bog'liq. Talabalarda chet til bilimlarni shakllantirish bilan birgalikda o'zlashtirilgan materiallarni turli xildagi og'zaki va yozma nutq jarayonlarida ishlatish malakalari ham shakllantirilmog'i lozim.

Biz mazkur tadqiqot ishimizda texnika oliy o'quv yurti talabalarida shakllantirilishi lozim bo'lgan og'zaki nutq jarayonlarini quyidagicha belgilashni lozim deb topdik.

- kasbiy xarakterdagi diolog/suhbatlar;
- monolog turlari (doklad, axborot va xokazo).

Mamlakatshunoslikka oid bilimlar.

Tili o'rganilayotgan mamlakat haqidagi bilimlar chet tilni o'rgatishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Lekin ularning xammasini ham talabalarga berish yaxshi natija bermaydi. Ular ichidan aynan kasbiy muloqotni shakllantirishga yordam beruvchi ma'lumotlarni tanlab olinib o'rgatilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Turli kontentdagi matnlar.

Kontentni tanlashda yana o'quv yurti maqsadiga e'tibor qaratiladi. Masalan texnika o'quv yurtlaridagi mavjud barcha mutaxassisliklar tarkibiga ko'ra bir necha yo'nalishlardan tashkil topgan. Mazkur yo'nalishlar xam o'z navbatida kichik sohalarga bo'linib ketadi. Jumladan, energetika mutaxassisligi misolida quyidagicha ifodalashimiz mumkin:

EEE - elektrtexnika, elektrmexanika va elektrotexnologiyalar (tarmoqlar bo'yicha)

EE - elektr energetikasi

- tarmoqlar bo'yicha: sanoat korxonalarini va shaxarlarni;
- energiyani ishlab chiqarish, uzatish va taqsimlash.

IE - issiqlik energetikasi

ET- energiya tejamkorligi (tarmoqlar bo'yicha)

GE – gidroenergetika

AE- atom energetikasi

Energetika mutaxassisligidagi mazkur yo'nalishlar o'zlariga xos kontent doirasiga ega bo'lib, bular bo'yicha talabalarga maxsus terminlarni o'rgatish lozim. Talabalarining o'z yo'nalishlariga oid kontent va ularga oid terminlar bilan tanish bo'lishlari ularni kelajakdagi ish faoliyatlarda muvaffaqiyatga erishishlari uchun zamin bo'ladi.

Mutaxassislikka oid terminologiyani o'zlashtirish kasbiy faoliyatda terminlardan foydalanish qobiliyatini rivojlantirishni taqozo etadi. Terminologik bilimlar ma'lum hajm va mazmundagi ilmiy tushunchalarni o'zlashtirishga, shuningdek mutaxassislikka oid tushunchalar va munosabatlarni aks ettiruvchi - o'rganilayotgan fan sohasining terminologik tizimiga asoslanadi. Boshqacha qilib aytganda, bo'lajak mutaxassis bilimlarining bir qismi terminlarning ma'nolari, ularning birma'nolilik va izchillik tendensiyasi haqidagi bilimlar sifatida ifodalanishi mumkin.

Bo'lajak mutaxassisning kasbiy faoliyatiga oid terminologiyani kuchli egallashning ob'ektiv imkoniyatlari leksik materialning miqdori va sifatiga bog'liq. Odatda texnika oliy o'quv yurtidagi o'qishning birinchi va ikkinchi yillarida chet tilda umum foydalaniluvchi (obsheupotrebitel'nie slova) leksikani o'zlashtirishga asosiy e'tibor qaratiladi. Keyingi uchinchi va to'rtinchi yillardan boshlab esa, mutaxassislik fanining asosiy atamalarini o'rganishdan boshlaydilar. Bunda asosiy lug'at to'plamidan tashkil topgan terminologik minimum alohida ahamiyat kasb etadi. Terminologik minimum universitet talabalariga chet tilda og'zaki va yozma nutqda, xususan, mutaxassislik fanining mazmunini o'zlashtirish davrida o'z fikrlarini ifoda etish va boshqalarning fikrlarini tushunish imkoniyatini yaratuvchi terminologik lug'atning asosiy zaxirasini tashkil etadi.

Chet til o'qitish mazmunining birinchi tarkibiy qismi aniq til materialini: leksika, grammatika, fonetika, orfografiyani bilishdan iboratdir. O'quvchilarga bu bilimlarni berish uchun ular bilishlari zarur bo'lgan til ishoralarining hajmi va xususiyatlarini – til materialini aniq tasavvur etmoq darkor. Shuning uchun mazmunni aniqlashda metodikaning vazifalaridan biri bo'lgan til materialini tanlash kerak. (6)

Chet tillarni o'rgatish metodikasi mazmunini tashkil etuvchi qator masalalar orasida leksikani tanlash muammosi oldingi o'rinlardan birini egallaydi. To'g'ri tuzilgan o'quv lug'ati o'qituvchi uchun zarur qo'llanma bo'ladi, chunki o'qituvchi bu lug'at bilan e'tiborni

o'zlashtirilshi lozim bo'lgan qat'iy cheklangan leksika doirasiga qaratadi. Leksik minimum ilmiy asoslangan, izchil bog'langan darsliklar yaratishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Leksik minimum tanlash xar bir oliy o'quv yurti chet til o'qitish tizimi maqsadi va vazifalaridan kelib chiqqan xolda amalga oshiriladi. Shunday ekan nofilologik oliy o'quv yurtlarida tanlanadigan leksik birliklar chet til o'qitish maqsadi: o'zganing nutqini va soxaga oid matnni o'qib tushunish xamda o'z fikrini bayon qila olish malaka va ko'nikmalarini shakllantirish kabilarni amalga oshirishni ko'zda tutishi kerak bo'ladi.

Biz bir qator tadqiqot ishlarini, dasturlarni taxlil qilganimizda shunga amin bo'ldikki, nofilologik oliy o'quv yurtlari uchun leksik minimum 2500-3000 so'zni tashkil qilishi lozim. (5)

Bunda 1000 ta so'z bu umum-iste'moldagi leksika - aktiv va 2000 tasi professional terminlar - passiv leksikani tashkil etadi.

A.A. Miroyubov, I.V. Raxmanov, V.S. Setlin tahriri ostida nashr etilgan "O'rta maktabda chet tillar o'qitishning umumiy metodikasi" kitobida aktiv va passiv leksikaning mazmun – moxiyati quyidagicha aniq keltirib berilgan. Unda keltirilishicha xar bir kishi o'zi tushunadigan, ammo odatda o'z nutqida qo'llamaydigan juda ko'p so'zlarni biladi. Bu so'zlar uning passiv so'z boyligi zapasini tashkil qiladi. U o'z fikrini ifoda etish uchun ancha cheklangan miqdordagi so'zlardan foydalanadi, bu so'zlar uning aktiv so'z boyligiga kiradi.

Passiv tarkibdagi so'zlar eshitishda yoki o'qishda esimizga tushadi. Ulardan ba'zi birlarining ma'nosini aniq yoki uncha aniq bo'lmagan holda eslab olamiz. Aktiv tarkibdagi so'zlardan biz bemalol foydalanamiz, ular xamma vaqt bizning "qo'l ostimizda" bo'ladi va xohlagan vaqtda kommunikativ maqsadlarda ishlatilishi mumkin.

Asarda yana so'zlashuvchilarning passiv so'z boyligiga leksikaning periferik qatlamlari bo'lgan arxaizmlarni, ba'zi bir o'zlashtirilgan so'zlar va neologizmlarni, professional terminlar, dialektik so'zlar va shu kabilarni kiritilsa, umumiy qo'llaniladigan, shu jumladan, kundalik ishlatiladigan leksikani aktiv so'z boyligi sifatida keltiriladi.

Nofilologik oliy o'quv yurtlari talabalari tomonidan chet tilni egallash sharoiti filologik oliy o'quv yurtlari talabalari sharoitidan tubdan farq qiladi. Bu farq aktiv va passiv so'z boyligining o'rtasidagi o'zaro munosabatda ko'zga tashlanadi. Texnika soxasi talabalarining so'z boyligi ona tilidagiga nisbatan bir muncha cheklangan bo'ladi shuning uchun passiv minimumga eng ko'p qo'llaniladigan so'zlar kiradi. 1-2 kurslarda talabalarining leksik zapasini tashkil qiluvchi aktiv (umumiy qo'llaniladigan, kundalik ishlatiladigan) so'z boyligini oshirib, keyingi 3-4 kurslarda bu o'zakni to'ldirib turuvchi passiv zapasni (soxaga oid terminlar) boyitish nazarda tutiladi.

Demak tanlanadigan leksikaning soni ma'lum bo'ldi, endigi navbat uni qaysi tamoyilga asosan tanlashni xal qilishdir. Leksik minimum tanlashning mohiyati shundan iboratki, ko'zga ko'rinmaydigan juda ko'p chet tili so'zlari va frazeologik so'z birikmalaridan o'qitishda qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun birinchi navbatda o'zlashtirilishi zarur bo'lganlarinigina tanlab olinadi. (6)

Til o'qitish metodikasida bir qator tanlash prinsiplari qabul qilingan. Ular quyidagilar:

1. qo'llanish darajasiga ko'ra;
2. mavzu bo'yicha;

3. bog' lana olishlik xususiyatiga ko'ra;
4. qo'shimchalar orqali so'z yasay olishlik;
5. gap tuzishda tezda ishtirok etish orqali;
6. ko'p ma'noga ega bo'lishligiga ko'ra;
7. stilistik chegaralanmaslik;
8. namunalilik;
9. sinonim so'zlardan bittasini olishlik;
10. pedagogik-professional yo'nalishda bo'lishlik tamoyillari asosida tanlanadi. (3)

N. D. Galskova va N.I. Gez barcha tamoyillarni o'zaro aloqador bo'lgan uchta katta guruhga ajratadi: statistik, lingvistik va metodik.

Birinchi guruhga - statistik tamoyillarni kiritadilar. Ular so'zning ishlatilish chastotasini o'z ichiga oladi. (2)

Ikkinchi guruhga 1948 yilda L.V. Sherba va I.V. Raxmanovlar rahbarligida ishlab chiqilgan lingvistik tamoyillar kiritiladi.

Ular asosiy va qo'shimcha tamoyillarga bo'linadi.

Asosiy tamoyillarga quyidagilar kiradi:

1) semantik namunalilik tamoyili, buning asosida eng muhim tushunchalarni aks ettiradigan, maxsus ishlab chiqilgan mavzuga mos keladigan so'zlar tanlanadi; 2) bog' lana olishlik tamoyili, unga ko'ra eng ko'p kombinasiyalar hosil qila oladigan leksik birliklar tanlanadi; 3) qo'shimchalar orqali so'z yasay olishlik tamoyili, bunda yangi so'zlarning shakllanishida faol ishtirok etuvchi so'zlar tanlanadi.

Qo'shimcha tamoyillarga quyidagilar kiradi:

1) stilistik chegaralanmaslik, unga ko'ra adabiy tilning ham kitobiy yozma uslubida, va ham og'zaki nutq uslubida ishlatiluvchi so'zlarni kiritiladi; 2) ko'p ma'noga ega bo'lishligiga ko'ra tamoyili; 3) gap tuzishda tezda ishtirok etish tamoyili;

Uchinchi, metodik tamoyillar guruhi bilim yurtining o'quv maqsadlari, standartlari va o'quv dasturlariga qaratilgan bo'lib, bunda so'zlar muloqot vaziyatlariga va mavzusiga muvofiqligini inobatga olagan holda tanlanadi. (2)

Yuqorida keltirilgan psixologik, pedagogik, psixolingvistik va metodikaga oid adabiyotlarni (I.Ya. Yoqubov 2009, S.N. Beluxina 1991, O.A. Bibin 1974, S.F. Bulicheva, B.N. Golovin 1972, V. Mekki 1971, A.N. Shukin 2007 va boshq.) tahlil qilish asosida biz "Energetika" mutaxassisligi uchun leksik minimumni quyidagi tamoyillarga ko'ra tanladik:

2-rasm

Mazkur tamoyillarning mazmunini quyida alohida ko‘rib chiqamiz.

O‘qitishning maqsad va vazifalariga muvofiqlik tamoyili. Bu tamoyil ma'lum terminologik birliklarni mutaxassislik fanini o‘rganish jarayonida tanlanib, lug‘at minimumga kiritilishida o‘z ifodasini topadi. Bunda bizning tadqiqot ishimizda ilgari surilgan kontent ya'ni mutaxassislikka oid ma'lumotni o‘zida mujassamlashtirgan matnlar asosiy omil bo‘lib hizmat qiladi. Energetika sohasiga bir necha yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi jumladan: elektr energetikasi (EE); elektr texnikasi, elektr mexanikasi va elektr texnologiyasi (EEE); gidroenergetika (GE), issiqlik energetikasi (IE) hamda atom elektr energetikasi (AE). Lug‘at minimumda mazkur yo‘nalishlar kontentiga oid terminlar tanlab olinib, alohida ajratilib ko‘rsatilgan. Bundan ko‘zlangan maqsad talabalarni o‘z yo‘nalishlari kontentiga oid terminlarini aniq farqlay olishlari, kontentga asoslangan o‘quv ma'lumotlarini o‘qishi va tushunishi, ma'ruza materiallarini yoza olishi, o‘qituvchilar va hamkasblari bilan muloqot qila olishlari nazarda tutilgan. Mazkur terminlar har bir talabaning kelgusi professional sohalarda foydalanishlarida konseptual va terminologik apparatni shakllantirish uchun muhim va zarurdir.

Birinchi kursdan boshlab talabalar bo‘ljak mutaxassisligi bo‘yicha terminologik lug‘at fondini to‘plash ustida ishlaydilar. Terminologik tayyorgarlikda energetika sohasi uchun umumiy bo‘lgan terminlar masalan avtomatik, avtotransformator, generator, izolyator, issiqlik, kabel, tok, energiya, energetika, atom kabi umumiy terminlarni o‘zlashtirish bilan amalga oshiriladi. Bu turdagi terminlarning o‘zlashtirilishi energetika mutaxassisliklari talabalari uchun mutaxassislik fani o‘quv dasturi talablarida ham keltiriladi.

Qo‘llanish darajasiga ko‘ra tamoyili. Bunda terminning mutaxassislikka oid manbalar, jumladan adabiyotlar, gazeta va jurnallardagi matnlarda foydalanish chastotasi ya'ni qo‘llanish darajasiga ko‘ra tanlanadi. Terminlardan foydalanishning miqdoriy ko‘rsatkichi sifatida xar bir sahifada 3 (pastki chegara) dan 10 gacha (yuqori chegara) ishlatilish soni bilan chegaralar qabul qilindi. Chastotasi ushbu ko‘rsatilgan chegaralar bilan belgilanadigan terminlar asosiy termin sifatida tanlab olindi. Ular "Energetika" mutaxassisligi fanlarining asosiy tushunchalarini tashkil qiladi. Bularga quyidagilarni misol qilishimiz mumkin: texnika, texnologiya, aloqa, bosim, quvvat, kanal, kollektor, kondensator va boshqalar shular jumlasidandir. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu terminlarni lug‘at minimum tarkibiga

kiritishimizning asosiy sababi ular ogʻzaki va yozma nutqda tez-tez foydalaniluvchi eng zarur terminlar xisoblanadilar.

Qoʻshimchalar orqali soʻz yasay olishlik tamoyili. Mazkur tamoyilga koʻra maʼlum bir termindan qoʻshimchalar yordamida eng koʻp boshqa leksik birliklarni tuzish mumkin boʻlgan xususiyatli terminlar tanlab olindi. Masalan, "kondensat" terminining yangi soʻz hosil qilish qiymati shundaki, u quyidagi terminlarni shakllantiradi: kondensator, kondensasiya, kondensasion, kondensasiyalanish va boshqalar shular jumlasidandir.

Bogʻlana olishlik xususiyatiga koʻra tamoyili. Bu tamoyilga koʻra "Energetika" sohasi uchun eng koʻp terminlarni shakllantirishga imkon beradigan terminlarni tanlab olish koʻzda tutilgan. Masalan, ot + ot (transformasiya koeffisienti, sovutish koeffisienti, susaytirish koeffisienti, tarqatish koeffisienti va h.k.), sifat + ot (kritik tezlik, kritik harorat, kritik holat va h.k.).

Terminning leksik bogʻlanuvchanlik xususiyati aksariyat hollarda uning semantikasining oʻziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Terminlarning semantik xususiyatlarini oʻzlashtirish talabalarni oʻrganilayotgan tilda ushbu termin birlashtirilgan soʻz birikmalari roʻyxatini yodlashdan xalos qiladi. Oʻzlari mustaqil ibora va jummalarni tuzishda u yoki bu termini ishlatishi yoki boshqa leksik birliklar bilan toʻgʻri birlashtirishi mumkin.

Mavzu boʻyicha tamoyili. Mazkur tamoyil alohida boʻlimlar yoki mavzular boʻyicha terminlarni tanlashni taʼminlaydi. U asosan "Energetika" sohasi mutaxassislik fanlarini oʻrganish maqsadlariga qaratilgan. Ushbu tamoyilga muvofiq, terminlarning oʻquv fanlari bilan belgilanadigan mavzularga tegishli ekanligini qayd etish muhimdir. Shunday qilib, "Energetika" sohasi mutaxassislik fanlarining terminologik minimumida quyidagi tematik boʻlimlar mavjud: Nazariy elektrotexnika, Elektr mashinalari, Elektronika, Sanoat elektronikasi, Stansiya va podstansiyalarning elektr qismi, Elektr tarmoqlari va tizimlari, Releli himoya, Elektr energetika tizimlarining avtomatikasi, Yuqori kuchlanish texnikasi, Raqamli energetika, Energomenjment, Elektr texnologik qurilmalar, Shahar elektr taʼminoti, Issiqlik texnikasining nazariy asoslari, Issiqlik va massa almashinuv jarayonlari, IES yoqilgʻi yoqish va suv tayyorlash texnologiyasi, Yuqori xaroratli jarayonlar va qurilmalar, Termodinamika va issiqlik texnikasi, Hidrogazodinamika, Issiqlik taʼminoti va issiqlik tizimlari, Qozon qurilmalari, Bugʻ va gaz qurilmalari, Quyosh energetikasi, Shamol energetikasi, Quyosh issiqlik qurilmalari va tizimlari, Biomassa energiyasi va ular asosidagi energetik qurilmalar, Quyosh elementlari, fotoelektrik batareyalar va ularning butlovchi qurilmalarini tayyorlash texnologiyalari, atom elektrostansiyalari va boshqalar shular jumlasidandir. Lugʻat minimumda mazkur fanlardaga doir va ularda oʻqitiladigan terminlar tanlab olingan.

Semantik namunalilik tamoyili. Bunda tanlangan terminlar talaba tegishli fan sohasini oʻrganish jarayonida duch keladigan mavzu boʻyicha eng muhim tushunchalarni ogʻzaki va yozma nutqda ifodalay olishi kerakligidan iborat. Ushbu tamoyil talabiga koʻra, terminlar ichidan eng zarur boʻlganlari tanlab olinadi.

Respublikamizda energetika soxasi boʻyicha mutaxassis tayyorlashga ixtisoslashgan 10 dan ortiq nofilologik oliy oʻquv yurtlari mavjud. Biz mazkur oliy oʻquv yurtlarining ingliz tili oʻqitish tizimini tahlil qilganimizda afsuski, ularning xech birida "Xorijiy tillar fanlaridan namunaviy dastur"da belgilangan leksik minimum yigʻilmagan va tasnif etilmaganiga amin boʻldik. Shuning uchun biz oʻz tadqiqot ishimiz doirasida energetika soxasining boʻlajak mutaxassislari va keng ommaga moʻljallangan 3 tillic (oʻzbekcha-inglizcha-ruscha)

terminlar lugʻatini yaratdik. Mazkur lugʻat tarkibiga dasturda koʻrsatilgan energetikaga oid 2000dan ziyod termin (soʻz va soʻz birikmalari) kiritilgan boʻlib, ular energetika sohasiga oid xorijda va mamlakatimizda chop etilgan ilmiy adabiyotlardan, manbalardan olingan parchalardan, gazeta va jurnallardan oʻqitishning maqsad va vazifalariga muvofiq, biz yuqorida qayd etgan qoʻllanish darajasiga koʻra, qoʻshimchalar orqali soʻz yasay olishlik va bogʻlana olishlik xususiyatiga koʻra, mavzu boʻyicha va semantik namunalilik xususiyatlariga koʻra tanlab olingan. Tanlab olingan terminlar texnika sohasiga oid lugʻatlar yordamida ingliz va rus tillariga tarjima qilinib uchala tildagi muqobillari keltirilgan.

Bundan tashqari, taqdim etilgan terminlar energetika sohasining yoʻnalishlari hisoblangan elektr energetikasi (ee); elektr texnikasi, elektr mexanikasi va elektr texnologiyasi (eee); gidroenergetika (ge) hamda issiqlik energetikasi (ie), atom energetikasi (ae) boʻyicha alohida ajratilib chiqilgan. Bu esa talabalarga oʻz yoʻnalishlari kontentiga hos terminlarni mustaqil ravishda oʻrganish imkoniyatini beradi. Leksik minimum quyida ilova qilingan.

A		
Avtomatik (ee)	Automatic [ɔ:tə`mætik] (<i>adv</i>)	Автоматический
~ qayta ulash (AQU)	Automatic repeated inclusion (ARI)	Автоматическое повторное включение (АПВ)
~ qayta ulash qurilmasi (AQUQ)	Device of automatic repeated inclusion	Устройство автоматического повторного включения (УАПВ)
~ rostlash	Automatic regulation (control)	Автоматическое регулирование
~ sinxronlash	Automatic synchronisation	Автоматическая синхронизация
~ uzgich	Automatic switch	Автоматический выключатель
~ oʻchirish	Automatic switching~off	Автоматическое отключение
Generatorni ~ ravishda ishga tushirish	Automatic start~ up of generator	Автоматический пуск генератора
Kuchlanish va reaktiv quvvatni ~ rostlash	Automatic control of voltage and jet capacity	Автоматическое регулирование напряжения и реактивной мощности
Kuchlanishni ~ rostlash	Voltage automatic control	Автоматическое регулирование напряжения
Muvaffaqiyatli ~ qayta ulash (AQU)	Successful reclosure	Успешное АПВ
Muvaffaqiyatsiz ~ qayta ulash	Unsuccessful reclosure	Неуспешное АПВ
Rezerv manbaini ~ ulash (RAU)	Automatic inclusion of a reserve food	Автоматическое включение резервного

		питания (АВР)
Rezerv manbaini ~ ulash qurilmasi (RAUQ)	Device of automatic inclusion of a reserve	Устройство автоматического включения резерва (УАВР)

Biz o'ylaymizki, mazkur qo'llanma texnika oliy o'quv yurtlarida xorijiy tillarni o'qitishda talabalarda sohaviy terminologik malakalarini shakllantirishda katta yordam beradi. (1)

Xulosa

Yuqoridagilarga ko'ra shunday xulosaga kelish mumkinki, xar qanday zamonaviy dastur kommunikativ kompetensiya va uning komponentlarini shakllantirishga asoslanmog'i lozim.

Kommunikativ kompetensiyani shakllantirish chet tilni ma'lum mutaxassislik doirasida til egasi bilan muloqotga kirisha olishlik uchun zarur bilim, malaka va ko'nikmalardir. Kommunikativ kompetensiya nofilologik oliy o'quv yurtlari chet til o'qitish maqsadi sifatida ko'plab komponentlardan tashkil topadi. Olimlar mazkur komponentlar xaqida turli tarkibni tavsiya etganlar. Ulardan lingvistik, diskursiv, sosiolingvistik, sosiomadaniy, strategik va referensial kompetensiyalar asosiylari bo'lib, bir birlari bilan chambarchas bog'liq va ularning xammasi kommunikativ kompetensiyani to'liq shakllanishida birdek ahamiyat kasb etadi.

Leksik minimum talabalarda leksik kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilgan chet til o'qitish mazmuni komponentlaridan biri bo'lib, uning mohiyatiga ko'ra, ko'zga ko'rinmaydigan juda ko'p chet til so'zlari va frazeologik so'z birikmalaridan o'qitishda qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun birinchi navbatda o'zlashtirilishi zarur bo'lganlarinigina tanlab olinadi. Bu esa talaba va o'qituvchining til materiali ustida ish olib borish unumdorligini oshirishda katta yordam beradi.

Adabiyotlar

1. Bakirova X.. Energetika terminlarining qisqacha o'zbekcha-inglizcha-ruscha lug'ati., Tafakkur nashriyoti., Toshkent 2012. B. 80.
2. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика— М.: АСАДЕМА, 2004. 295 б.
3. Yoqubov I.Ya. Amaliy ingliz tili metodikasi. T. 2009.
4. Методика обучения иностранным языкам: традиции и современность / Под ред. А. А. Миролюбова. — Обнинск: Титул, 2010. — 464 с
5. Гарнопольский О.Б., Интенсификация обучения лексике английского языка в неязыковом вузе. Автореф. дис. канд. пед. наук., М. 1979.;
6. O'rta maktabda chet tillar o'qitishning umumiy metodikasi A.A. Miroyubov va boshq. Tahriri ostida. O'qituvchi, T.: 1974. 34 b.
7. Bakirova H.B. Teaching foreign language terminology at non-language universities. International journal of discourse on innovation. Integration and education. Volume: 01 Issue: 01. 2020 <http://summusjournals.uz/index.php/ijdiie>
8. Bakirova H.B. Formation of terminological competence in ESP education. Novateur

publications. Journal NX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, ISSN No: 2581 – 4230 VOLUME 6, ISSUE 11, India.-2020. P 63.

9. Bakirova H.B. Formation of lexical skills in learning foreign language terminology in a non-language university/ Emergent: journal of educational discoveries and lifelong learning (EJEDL) ISSN 2776-0995 Vol. 2, Issue 5, 2021, Indonesia.
10. Bakirova H.B. Terminological competence of the specialist in training vocabulary of specialty/ Web of scientist: International scientific research journal. ISSN 2776-0979 Vol. 2, Issue 5, 2021, Indonesia.